

УДК 712.251(477.43):72.01

Халайцан В. П.

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ЛАНДШАФТНІ КОМПОЗИЦІЇ МАЄТКОВИХ ПАРКІВ ПОДІЛЛЯ ХVІІІ — ПОЧ. ХХ СТ.: ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНИЙ КОНТЕКСТ ФУНДАЦІЇ

Халайцан В. П. Ландшафтні композиції маєткових парків Поділля ХVІІІ — поч. ХХ ст.: філософсько-світоглядний контекст фундації. Стаття присвячена висвітленню філософсько-світоглядних впливів на регіональне (подільське) мистецтво паркобудування ХVІІІ — поч. ХХ ст. Лаконічно охарактеризоване філософсько-світоглядне підґрунтя виникнення мистецьких ідей садів епохи бароко, парків, виконаних у французькому регулярному, англійському пейзажному та ландшафтному, еклектичному, східному (орієнтальному) стилях у змісті світових традицій паркобудування. Простежено онтогенез філософської думки щодо впливу світоглядних уявлень, ментального чинника на традицію подільського маєткового паркобудування. Наведено найбільш виразні зразки впливу світоглядних уявлень на формування ландшафтів у Маліївцях, Самчиках, Макові, Голозубинцях, Антонінах, Михайлівці, Новоселиці, Говорах, Плужному, Скаржинцях (Хмельниччина); Вороновиці, Пятничанах, Немирові, Ободові (Вінниччина); Заліщиках, Ягільниці, Червонограді (Тернопільщина). Співвіднесено та продемонстровано результати синтетичного поєднання філософських ідей англійського пейзажного стилю, філософії «Орієнту», шляхетського світогляду і ментальності.

Ключові слова: ландшафт, світогляд, філософія, ментальність, «Орієнт».

Халайцан В. П. Ландшафтныя композиции усадебных парков Подолья ХVІІІ — нач. ХХ в.: философско-мировоззренческий контекст становления. Статья посвящена анализу философско-мировоззренческих воздействий на региональное (подольское) искусство паркостроительства. Лаконично охарактеризованы философско-мировоззренческие основы возникновения идей создания садов эпохи барокко, парков, выполненных во французском регулярном, английском пейзажном и ландшафтном, эклектичном, восточном (ориентальном) стилях в содержании мировых традиций

паркостроительства. Прослежен онтогенез философской мысли относительно влияния мировоззренческих представлений, ментального фактора на традицию подольского поместного паркостроительства. Приведены наиболее выразительные образцы влияния мировоззренческих представлений на формирование ландшафтов в Малыевцах, Самчиках, Макове, Голозубинцах, Антонинах, Михайловке, Новоселице, Говорах, Плужном, Скаржинцах (Хмельницкая область); Вороновице, Пятничанах, Немирове, Ободове (Винничина), Залещиках, Ягельнице, Червонограде (Тернопольская область). Сопоставлены и продемонстрированы результаты синтетического сочетания философских идей английского пейзажного стиля, философии Ориента и дворянского мировоззрения и ментальности.

Ключевые слова: ландшафт, мировоззрение, философия, ментальность, «Ориент».

Khalaitan V. Landscape Compositions of the Parks of Podillia Region of the XVIII – Beginning of the XX Century: Philosophical-World-View Context of the Foundation.

Background. The influence of philosophical-world-view influences on the regional (Podillia) art of park construction of the XVIII – beginning of the XX centuries, the dominant type of landscape composition has been grounded. The annotated review of existing researches (on philosophy, cultural studies, national psychology, history, landscape design) covering various aspects of philosophical-world-view foundations of the art of park construction has been carried out. The fundamental works on the presented problem (O. Vaver, D. Likhachov, M. Sokolov, etc.) have been analyzed; the researches, tangent to the problem of the philosophical-world-view foundation of the design of park landscapes (D. Zamiatina, V. Korentsvit, D. Kuzmina, E. Torchinnova, Yu. Tiutiunnyk). The influence of philosophy of gentry world-view and the mentality on the way of life of Podillia owners of estates has been interpreted according to the conclusions drawn in the works of H. Holenchenko, M. Mekhovskiy, T. Snyder, Y. Tazbir, B. Trentsky, W. Wasik, T. Chrzanowski. It is proved that the philosophical-world-view concepts as the basis of the estate park construction of Podillia region of the determined period have not yet been the subject of a holistic art-study research.

Objectives. The scientific novelty of the problem, its insufficient research in domestic science, resulted in the following **goals of the article:** to briefly characterize the philosophical-world-view foundation of the creation of the gardens of the Baroque period, parks, performed in the French regular, English landscape and scenery styles; to trace the ontogenesis of philosophical thought about its influence on the tradition of Podillia park construction, to give the most expressive examples of the influence of world-view notions on the formation of landscapes; to correlate the philosophical ideas of the English landscape style, Orient philosophy and noble world outlook and mentality; to give the most expressive examples of their embodiment in the landscapes of Podillia parks.

Methods. The multi-scientific nature of the object of the research led to the use of both general scientific: analytic-synthetic, historical-scientific, and special methods of art science: the method of semiotic analysis (according to Yu. Lotman) – for studying the park as

Рецензент статті: Гуцал Р. С., кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії та методики музичного мистецтва, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

an artistic and cultural phenomenon, the comparative method is applied when comparing features, inherent in individual parks and their prototypes (the study of the imitation of philosophical-artistic tradition of Western European park construction). The biographical method allowed finding out the ambitious, "Great Polish" motifs of the significant part of the owners in making the order for the creation of landscape compositions. In order to ensure the integrity of the research methodology, the hermeneutical approach has been used, proposing as the main method of cognition-understanding, the interpretation of the content filling of such cultural phenomenon as the park, the art of park-building.

Results. The article deals with the explanation of philosophical-world-view influences on the regional (Podillia) art of park building of the XVIII – beginning of the XX century. The philosophical-world-view foundation of origin of the ideas of creating the gardens of the Baroque period, parks performed in the French regular, English landscape and scenery, eclectic, oriental styles has been laconically characterized. The article presents the reflection of the artistic-symbolic philosophy of the Baroque in European park construction, explains the reasons for the monopolization of the Baroque canons in the philosophy of the French regular park, and substantiates the political-philosophical-world-view causes of the emergence of the English landscape style. The ontogenesis of philosophical thought about the influence of world-view ideas, the mental factor on the tradition of Podillia estate park construction has been traced. The most expressive examples of the influence of world-view notions on the formation of landscapes in Maliivtsi, Samchyky, Makiv, Holozubyntsi, Antoniny, Mykhailivtsi, Novoselytsia, Hovory, Pluzhne, Skarzhyn-tsi (Khmelnyskyi region); Voronovytsia, Piatnychany, Nemyriv, Obodov (Vinnytsia region); Zalishchyky, Yahilnytsia, Chervonohrad (Ternopil region) have been given. It is substantiated that it was English landscape style and eclecticism that became the dominant features of the philosophy of Podillia park construction of the XVIII – beginning of the XX century.

The main arguments in favour of the consistency of English and gentry parliamentarism have been offered, which became evident in the arguments in favour of the English park-building fashion: following the trends of that time Western-European park-building mode; the role of Ukrainian lands as a "transit corridor" to promote this fashion to Eastern Europe; less commercial value of the landscape, formed in the English landscape or scenery style (compared to the French regular); the optimal correspondence of the philosophy of the English landscape park to the worldview and the mentality of the gentry. It is proved that despite the ambiguity of the semantics of the garden-park culture, in the historical genesis the national-mental factor is of decisive importance. The phenomenon of imposition of the gentry (aristocratic) world-view of the owners (Pototsky, Orlovsky, Chechel, Skibnevsky, Gidzhelitsky, Korsakiv, etc.) has been substantiated by the attempts to follow the canons of the Western European fashion in the art of the park industry – park-building Europeans (Irish McClair, Germans V. Cronenberg, Zenngolts, F. Tomeir, Miller, K. Metzler, Frenchman E. André, Dutchman E. Piterert Van Leer, etc.).

The results of the synthetic combination of philosophical ideas of the English landscape style, Oriental phi-

losophy and gentry world-view and mentality and their expression in the formation of the phenomenon of the Podillia estate park have been correlated and demonstrated.

Conclusions. The multi-factor nature of the philosophy of creation of landscapes of Podillia estate parks has been proved. It is determined that in the combination with palace complexes, Podillia parks form the canvas of cultural landscape of Podillia region in general. The eclecticism of Podillia region park-building tradition as an artistic pattern of the studied epoch has been proved. Thus, eclecticism emerged as a style that allowed artists to expand the boundaries of freedom of thought, ensured the breadth of action and led to the formation of artistic phenomena, including those in the park-building tradition. The prospects of the further studies are the study of typology, artistic-compositional features, taxonomic characteristics of Podillia region parks formations with the goal of holistic, meaningful and complete study of the semantics of Podillia region estate park.

Keywords: landscape, worldview, philosophy, mentality, Orient.

Постановка проблеми. Будь-який рукотворний ландшафт — це особлива форма культури, що виникає у певний історичний період, має власний час розвитку, пік розквіту і згасання. Оскільки його зміни відбуваються завдяки активному впливові суспільства, у певній природно-кліматичній зоні, у певного етносу, такий ландшафт є своєрідним «текстом». На користь того, що ландшафтна композиція парку є втіленням світоглядних уявлень людини та виразом домінуючої філософії епохи, свідчить думка, викладена Д. Ліхачовим: «Але у двох можливих способах ставлення до минулого є одна істотна відмінність. Згідно з першим, лише одна епоха — епоха створення парку, або його розквіту, або чимось знаменна. Другий стверджуватиме: цінними є спогади про різні епохи, різних поетів, що оспівали ці місця» [8].

Сприймаючи природний пейзаж, людина шукає в ньому близькі їй особливості, що гармоніюють з її громадською діяльністю або індивідуальним життям, настроями, переживаннями. Отже, для задоволення естетичних, духовних потреб кожен твір ландшафтного мистецтва, як і живопису, скульптури, архітектури, є зверненням до людини і одночасно — відображенням її світогляду. Тому основою формування садово-паркового ансамблю і його художнього образу традиційно слугують закономірності прекрасного (як естетичної категорії), закладені в природі, інтерпретовані через призму мистецтва, потреб і світобачення людини. Встановлення закономірностей і взаємозалежностей світогляду суспільства та його відображення у мистецтві є для дослідників додатковою можливістю глибинного усвідомлення трендів паркобудівної моди різних епох. Філософський аналіз, світоглядне підґрунтя побудови ландшафтною композиції, поряд із особливостями природного ландшафту, баченням власників маєтків і мистецькими рішеннями паркобудівничих є третім вагомим фактором,

сукупності яких ми завдячуємо появою автентичного маєткового парку Поділля. Таким чином, розкриття сутності цього питання є вагомою складовою розширення контурів теоретичного мистецтвознавства, посилення наукового потенціалу філософсько-культурологічної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відома дослідниця впливу світогляду на формування паркових ландшафтів О. Вавер вказує на безпосередню взаємозалежність образу парку-саду і філософсько-світоглядних уявлень епохи, зауважуючи: «Образ саду в конкретну кожну епоху містив у собі уявлення про навколишній світ, про місце людини в універсумі. У його концепції моделювалися одвічні стосунки людей з Богом, природою, соціумом, у ній були окреслені моральні, соціальні, естетичні ідеали свого часу, його зв'язки з минулим і майбутнім. Тому аналіз світоглядних підстав саме садово-паркової культури дозволяє отримати більш повне уявлення про філософсько-культурні особливості минулих епох» [2]. Класичними для дослідників садово-паркового мистецтва є фундаментальне монографічне дослідження Д. Ліхачова «Поезія садів. До семантики садово-паркових стилів. Сад як текст» та інші праці цього автора, що стали філософським, культурологічним та історичним осмисленням питання паркової архітектури.

Окремі філософсько-світоглядні аспекти паркобудування та впливу світоглядних уявлень на процес фундації подільських парків розглянуті в працях Д. Зам'ятіна, В. Коренцівта, Д. Кузьміна, М. Соколова, Е. Торчинова, Ю. Тютюнника та ін. Філософія шляхетського світогляду і ментальності стала предметом досліджень Г. Голенченка, М. Меховського, Я. Тазбира, Б. Трентовського, В. Вонсіка (W. Wąsik), Т. Хржановського (T. Chrzanowski) тощо.

Таким чином, можемо резюмувати: філософсько-світоглядні уявлення щодо створення ландшафтів маєткових парків Поділля досі не виступали самостійним об'єктом мистецтвознавчого дослідження, що посилює аргументи на користь **наукової новизни** проблеми і зумовлює наступні **завдання статті**:

- 1) лаконічно охарактеризувати філософсько-світоглядне підґрунтя створення садів епохи бароко, парків, виконаних у французькому регулярному, англійському пейзажному та ландшафтному стилях;
- 2) простежити онтогенез філософської думки щодо його впливу на традицію подільського паркобудування, навести найбільш виразні приклади впливу світоглядних уявлень на формування ландшафтів;
- 3) співвіднести філософські ідеї англійського пейзажного стилю, філософії Орієнту та шляхетського світогляду і ментальності; навести найбільш виразні приклади їх утілення у ландшафтах подільських парків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У загальносвітовому мистецькому контексті прийнятними є наступні вирази відбиття світоглядно-філософських уявлень у ландшафтних композиціях: спрямованість на освіту і публічність садово-парко-

вої культури Греції, тріумфальність садово-паркової культури Риму, зосередженість і усамітнення монастирських садочків Середньовіччя, культ насолоди у садах Ренесансу, поява іронічного елементу в епоху бароко, пафос найвищої краси природних зразків у класицизмі, «інтенсивна емоційність» романтизму, еклектичність сучасної доби. Таким чином, цілком аргументовано виглядає ідея взаємозалежності специфіки природного ландшафту, впливу власників маєтків (мотивації, психологічних особливостей, життєвих установок) та філософсько-світоглядного духу (ментальності) епохи як головних чинників творення феномена маєткового паркобудування Поділля.

Лаконічно розглянемо філософсько-світоглядне підґрунтя створення кожного з основних типів маєткових парків Поділля XVIII — поч. XX ст.

Первинним для розуміння змісту проблеми є усвідомлення філософії творення барокових садів. Образне визначення мистецько-символічної філософії бароко належить М. Соколову: «Замість середньовічної молитви, молитви як стану розуму, зведеного в серце, тут ми маємо справу з розумом, зануреним у самозабутнє чуттєво-надчуттєве замилювання. Зрештою народжується твір, який, як і властиво талісману, не тільки відображає, але й зберігає довірений йому світ» [13]. Попри те, що барокові ландшафти в еталонному вигляді у паркобудівній традиції Поділля не представлені, а загалом у сучасній Україні маємо менше десяти виразних пам'яток барокового паркобудування, сконцентрованих переважно у межах Галичини (Італійський парк (Підгірці), Замковий сад (Жовква), сад монастиря капуцинів (Олесько), сад собору Святого Юра (Львів), бароковий сад Вишнівського замку, сад Домініканського костелу у Тернополі тощо, саме барокові ландшафти та прийоми знайшли відображення як у французькому, так почасти і в англійському стилях паркобудування.

Філософське підґрунтя барокового саду — це демонстрація підкореності природи багатому і впливовому монарху чи вельможі. Бароковий сад слугував продовженням розкішних залів, йому була неприйнятною утилітарна функція. Симетрія барокового саду протиставлялись «дикій природі». Утім, згодом саме сади бароко було звинувачено в антифеодальній, немонархічній сутності. Активна, інколи агресивна геометрія планування і активне втручання в природне зростання рослин стали головною «привиною» садів бароко. Згодом барокові ідеї були «монополізовані» королівською владою Франції у XVII столітті. Відтак, саме Франція еталонно вважається законодавицею моди підкорення природи в парку-саду — королю, вельможі, людині загалом.

Абсолютизм у Франції XVII століття вважав найвищим проявом патріотизму відданість монархові; свідченням тому слугувала відома фраза короля Людовіка XIV: «Держава — це я». Одночасно у Франції було започатковано новий філософський напрям — раціоналізм, фундатори якого вважали розум людини основою пізнання. Один із основопо-

ложників нового вчення, Рене Декарт, стверджував: «Я мислю, отже, я існую». На платформі цієї філософії почав формуватися новий стиль у мистецтві — класицизм. Він вибудовувався на зразках античності і Відродження, а в садово-парковому мистецтві знайшов вираження у ландшафтній композиції французького регулярного парку.

Унікальне поєднання архітектурних пам'яток, виконаних у стилі французького класицизму (палаців, флігелів, почасти — господарських споруд), та парків в англійському пейзажному або ландшафтному стилі з окремими елементами французького регулярного ми виразно бачимо саме у паркобудівній традиції Поділля. Найбільш еталонними у цьому відношенні є палацово-паркові комплекси сучасної Хмельниччини: Маліївці Орловських, Самчики Хосцьких-Чечелів, Маків Володийовських, Голозубинці Скібневських, Антонінська резиденція Потоцьких, Михайлівка Маковецьких, Новоселиця Гіджеліцьких, Говори Стадницьких, Плужне Конєцпольських, Скаржинці Ярмолінських тощо; серед пам'яток паркового мистецтва такого типу вирізняються Вороновицький, П'ятничанський, Немирівський, Ободівський парки на Вінниччині. Окреме місце посідає парк садиби Пирогова з виразними рисами регулярного стилю, що цілком відповідає духові науки та людинолюбства — мистецькій філософії цього музейного комплексу. Решта досліджених парків за стилем паритетно розподілені за ландшафтним та пейзажним стилем. Зауважимо, що найщільніше зосередження пам'яток садово-паркового мистецтва спостерігається саме на Хмельниччині, що логічно пояснюється найбільшою в Україні кількістю збережених палацово-паркових комплексів — 68. Найменшу кількість збережених пам'яток паркового мистецтва досліджуваного періоду знаходимо на тій частині Тернопільської області, яку традиційно відносять до Подільського регіону. Загалом на Тернопільщині творили два видатних генії паркобудівництва: Діоніс МакКлер та доктор медицини, австрієць Віллібальд Бессер (саме цьому тандему українська наука завдячує створенням Кременецького ботанічного саду 1806 р.). На виокремлення заслугує Заліщицький (Нижній, Панський) парк Броницьких-Турнау, початково закладений у регулярному стилі на лівому терасовому березі Дністра; згодом був доповнений пейзажними елементами паркобудівничим Душинським (отримав академічну біологічну освіту у Відні, працював у Заліщиках на запрошення власниці — Стелли де Турнау фон Добчиця з роду барона Вайман-Маєлкамп-Беккі) [11, с. 610–611]. Справжня австрійська імперська пишнота панувала у цьому ретельно доглянутому парку, який залишається одним з небагатьох, що зберіг виразні риси французького регулярного стилю. Філософія парку відображала, з одного боку, демонстрацію заможності власників, їх обізнаності щодо останніх тенденцій, інновацій паркобудівної моди (інтродукція дерев-екзотів), а також успішних підприємницьких ініціатив, що цілком від-

повідало пріоритетам капіталістичного ХХ століття (створення теплиць-оранжерей, продаж партій вирощених рослин) [18].

Залишки ландшафтного парку було досліджено у Ягільниці — маєтності Лянцкоронських (нині — с. Нагірянка Чортківського району); як компонент історико-архітектурного оточення — залишки колись розкішного ландшафтного парку із фонтаном Червоноградського замку-палацу Понінських (нині — с. Нирків Заліщицького району) [21]. Незначна (у порівнянні з Хмельницькою та Вінницькою областями) кількість збережених пам'яток садово-паркового мистецтва пояснюється значною концентрацією на Тернопільщині не палаців, а замків. Дослідник В. Мороз наводить цифру у 100 твердинь — «третина тих, що височили на теренах нашої країни в Середньовіччі та на початку Нового часу» [10]. Відтак, архітектоніка, функціональне призначення, тип забудови, менший обсяг землеволодінь, розміщення замку у локації міста логічно мінімізували потреби у створенні масштабних садово-паркових композицій.

Зважаючи на те, що переважна більшість ландшафтів Поділля створені в англійському пейзажному стилі, зупинимось на характеристиці його філософсько-світоглядних компонентів детальніше. Унікальність англійського пейзажного стилю, відтак — принципів будови ландшафтною композиції, полягає у тому, що зміна смаків (від французького регулярного — до англійського пейзажного) відбулися не під впливом садових майстрів і архітекторів. Біля витоків зародження нової естетики садів в англійському стилі та її популяризації перебували філософи, письменники, поціновувачі живопису і політики. Філософ Дж. Локк створив знаменитий трактат про роль сприйняття навколишнього світу за допомогою почуттів, доводячи, що враження, отримані від споглядання пейзажу, впливають більш витончено, ніж «усвідомлюються розумом» емблеми і символи в садах регулярного стилю. Оспівував незіпсовану людиною природу англійський поет Мілтон («Втрачений рай»). О. Поп закликав у поезіях «радитися з Генієм Місяця» при влаштуванні саду.

Дослідження творів епістолярного жанру найповніше характеризують захопленість правителів, політиків, аристократів новим стилем, що мистецьки увиразнював філософію Просвітництва. Класичною у цьому відношенні виглядає цитата з відомого листа російської імператриці Катерини II до Вольтера, що датується 70-ми роками ХVIII століття: «Я нині люблю до безумства Англійські сади, криві доріжки, пологі пагорби, до озер подібні ставки, архіпелаги на твердій землі, а до прямих доріжок, одноманітних алей відчуваю велику огиду, фонтанів також не можу терпіти ... над моїми уподобаннями у садівництві абсолютно панує англійський смак» [7]. Таким чином, провідні європейські держави (Великобританія і Франція) були суперниками не лише на полях військових битв, але й у створенні пишноти і блиску палацово-паркових комплексів.

Естетика нового стилю відповідала світоглядно-філософським орієнтирам англійських лібералів-вігів: за суттю регулярний стиль символізував перемогу абсолютизму, торжество порядку над природою і суспільством. Для філософії англійського саду важливим було розуміння того, що «власники земель не сприймали більше свої ландшафти як місце розваг, а вбачали у них прихисток від політичного життя. Відроджувалася давня традиція сприймати сад як відокремлене місце для роздумів і споглядання» [12]. Представлене бачення парку-саду у XVIII–XIX ст. є дуже прийнятним для світовідчуття подільської шляхти, яка стала свідком згасання Речі Посполитої, трьох поділів Польщі та, зрештою, входження регіону в орбіту безпосереднього впливу Російської імперії.

Через століття після створення перших садів у англійському пейзажному стилі Дж. Лудоні, автор «Енциклопедії садівництва» (1822) написав про Ланселота Брауна: «Де б не з'являлася його нівелююча рука, — прощавай, будь-яка природна красо! Усе поступається місцем одній універсальній системі згладжування, вирівнювання і найбільш стомлюючої монотонності» [12]. Пейзажний стиль панував серед тих, у кого були великі володіння і достатньо коштів для їх облаштування. На противагу цьому Лудоні у «Журналі Садівника» підтримував інтерес до садового мистецтва у власників невеликих садів, а також обстоював розбудову загальнодоступних міських парків і розвиток паркового туризму. Лудоні вирізняв три типи саду: мальовничий — подібний до картин пейзажистів, садівничий — з колекціями цінних і екзотичних рослин, введених у групи природних посадок, серед яких прокладені і плавно звиваються доріжки, і сільський — призначений для вирощування фруктів і овочів, з галявиною і квітниками поблизу будинку. Так поступово відбувалися зміни в історії англійського садового стилю, і до середини XIX століття склався тип англійського саду, який прийнято називати вікторіанським.

Філософія англійського лібералізму, що знайшла відображення в англійському пейзажному стилі паркового ландшафту, є найбільш представленою у подільській паркобудівній традиції. На думку автора, поясненням цьому є три основних аргументи:

- 1) слідування трендам тогочасної західноєвропейської паркобудівної моди; унікальність ситуації посилюється тією обставиною, що українські землі окресленого періоду стали «транзитним коридором» цієї моди для просування далі у Східну Європу;
- 2) менша комерційна вартість ландшафту, сформованого в англійському пейзажному або ландшафтному стилі (у порівнянні з французьким регулярним);
- 3) оптимальна відповідність філософії англійського пейзажного парку світоглядіві, ментальності шляхти (саме маєтки-резиденції шляхетських родин виступають головними репрезентантами англійського пейзажного і ландшафтного стилів у парковому мистецтві Поділля).

Зважаючи на змістову канву дослідження, зупинимось на деталізованому розгляді третього з представлених аргументів. Семантика садово-паркової культури від початку багатозначна, проте в історичній генезі домінуюче значення має національно-ментальний чинник як визначальний. Відтак, найвиразнішою рисою ландшафтів досліджуваних маєткових парків автор вважає їх індивідуальність (усі вони є мистецьким результатом виконання приватних замовлень) та унікальність (саме так відображається шляхетське розуміння «виключності» та «вищості»). У композиції подільських маєткових парків простежується філософія захищеності і гостинності, де палац — це домінанта, парк — продовження, обрамлення, прикраса — саме такими були головні принципи філософії побудови спершу замків (фортець), а згодом маєтків «на кресах». Гармонія з природою, аристократична пишнота, різноманіття і підсилення художньої виразності постають як глибинна мистецька філософія Речі Посполитої.

Філософія англійського лібералізму має низку спільних рис із «шляхетським парламентаризмом», що підтверджується трактуванням Речі Посполитої як шляхетської республіки. Цю тезу переконливо представлено у фундаментальних працях Т. Снайдера, створених на основі опрацювання корпусу польської історіографії повоєнного (після Другої світової війни) періоду. Таким чином, шляхетська демократія з певною часткою умовності являє собою варіант представницької демократії. У той же час Річ Посполита не була республікою, оскільки державу очолював довічно обраний монарх [3]. Така дуальність у філософії державного устрою Польщі відбивається у композиціях ландшафтів маєткових садів, які, попри те, що у переважній більшості виконані в англійському пейзажному стилі, практично повсюдно мають риси французької регулярної композиції.

Поняття «шляхетського виховання», способу поведінки, стилю життя обов'язково включало таку рису, як «шляхетський гонор» — демонстрацію виключності, вищості, унікальності. Філософія унікальності, поряд із виразами шляхетського сеймового парламентаризму, виступає домінуючою рисою світогляду польського шляхтича. З XVII ст. у шляхетських колах поширюється філософія сарматизму, обґрунтована польським істориком Яном Длугошем [14, с. 156]. Закріпив поняття сарматизму як відбиття етнічної специфіки польського менталітету астролог Мацей Карпига у відомому трактаті «Про дві Сарматії» [9]. Сарматизм був прийнятий шляхтою за основу її станово-корпоративної ідеології і визначив унікальний характер польської знаті та її політичний статус у століття абсолютизму в Західній Європі. Під сарматизмом почали розуміти сукупність властивих польському шляхетському стану особливостей менталітету, які проявлялися у світогляді, способі й стилі життя, у побуті, певному типі культури й політичного поведіння. «Сарматизм як ідеологія шляхетської, магнатської Речі Посполитої визначив

ментальні особливості польської знаті на відміну від західноєвропейської аристократії. Шляхта, “вогонь і залізо вільного лицарства”, була станом воюючих панів. Щирий шляхтич краще вмере з голоду, але не знеславить себе фізичною працею, він відрізняється “гонором” і демонстративною хоробрістю. При цьому християнське братоловство, смиренність і аскетизм у реальному житті їм були невідомі» [22, с. 43]. Утім, у XVIII столітті Польська держава зі своєю ідеєю сарматсько-шляхетської демократії не витримала випробування суворою політичною реальністю. «Libertum veto», який демонстрував вагомість кожного із членів Сейму, згодом став однією із причин політичної кризи Речі Посполитої. Польська ідеологія сарматизму накладається на культуру східноєвропейського бароко, відгуки якого вбачаємо у паркобудівній традиції досліджуваних епох.

Думку окремих представників польської аристократії про вищість Польщі серед інших слов'янських народів посилювала також філософія польського романтизму. Один із найвідоміших представників польського романтизму Броніслав Трентовський (1808–1869) вважав, що універсальна філософія (польська народна філософія) має здійснити історичну місію у Європі [16, с. 68–82]. Учений стверджував, що поляки «мають місію впорядкування політичного та суспільного життя континенту і навіть місію спасіння світу», тому що вони — «Народ Божий»: Христа «намісником є Наш народ» [19, с. 246]. Уславлення історії Польщі — перший догмат для Б. Трентовського. Другий догмат, притаманний романтикам цієї епохи, — твердження про те, що «Польща як була і є, так і буде серцем слов'янства» [19, с. 246].

Біографічний метод, використаний у дослідженні, дозволив з'ясувати амбітні, «великопольські» мотиви значної частини власників у формуванні замовлення на створення ландшафтних композицій. Масив фактів спрямовує дослідника до оригінального висновку: має місце накладення шляхетського (аристократичного) світогляду власників (Потоцьких, Орловських, Чечелів, Скібнєвських, Гіджеліцьких, Корсаків та інших) на намагання слідувати канонам західноєвропейської моди у мистецтві паркобудування — паркобудівничих-європейців (ірландця Маклера, німців В. Кроненберга, Зеннгольца, Ф. Томаєра, Міллера, К. Метцеля, француза Е. Андре, голландця Е. Пітаєрта Ван Леєра та ін.).

Окремого висвітлення вимагає питання впливу філософії Орієнту на формування ландшафтних композицій. Орієнтальні мотиви — виразні чи приховані — є неодмінним акордом ландшафтів, створених Діонісом МакКлером, і це також додає унікальності й еклектичності ландшафтам подільських маєткових парків. Узагальнений огляд головних рис східної філософії дозволяє резюмувати: на відміну від філософії Заходу філософія Сходу концентрувала свою увагу на проблемі людини з позиції практики, без вникання

в сутність натурфілософських, онтологічних, гносеологічних, логічних підстав практичного буття, як це притаманно античній філософії. Доречною є цитата провідного фахівця з китайської філософії на пострадянському просторі А. Кобзєва: «У європейському світогляді, чи то платонічна, філософська, християнська теологія, чи наукова теорія, відбувається певне подвоєння світу і його конструкцій. У китайському натуралізмі світ є єдиний і неподільний, у ньому все іманентне, і ніщо, включаючи найтонші божественні сутності, не є трансцендентним» [15].

Ця філософія, зокрема популярний в Китаї даосизм, спонукає людину прагнути до гармонії з природою. Ідеальний китайський сад — це немов маленька «модель Всесвіту», побудована за законами нескінченності і гармонії. Відповідно, всі елементи саду символізують складові світу, його жіноче і чоловіче начало — східні «їнь» та «янь». Весь китайський сад — низка образів, які є можливі до прочитання. Логічно, що другою назвою східного саду є «сад для душі», тому акцентувати увагу слід на створенні краси, такої, що має надихати і відволікати одночасно.

Таким чином, за культурної несхожості, спостерігаємо ментальну спорідненість традиційного східного саду та англійського ліберального парку, найбільш органічними прикладами втілення яких вважаємо окремі елементи ландшафтних композицій Самчиківського, Антонінського, Голозубинецького (Хмельниччина), Комаргородського, Олександрівського, Сутисківського (Вінниччина) парків.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Можемо стверджувати, що унікальність, мультифакторність філософії творення ландшафтів подільських маєткових парків у сукупності з палацовими комплексами формують канву культурного ландшафту подільського регіону загалом. Під поняттям «культурний ландшафт» ми розуміємо визначення ЮНЕСКО від 1992 року: «Загалом культурний ландшафт трактується як “історична система взаємодії природного і антропогенного ландшафтів, заснована на закономірності розвитку матеріальних і духовних цінностей суспільства, що мають високі естетичні і функціональні якості”» [20]. Наведені аргументи свідчать про еклектичність паркобудівної традиції Поділля означеного періоду, що загалом відповідає сутності досліджуваної епохи: романтичні впливи, креативність мистецьких рішень, переосмислення усталених канонів. Еклектика стала тим стилем, який дозволив митцям розширити межі свободи думки, забезпечив широту дій, що, зрештою, дозволило сформувати нові мистецькі феномени. Логіка наступних досліджень зумовлює необхідність звернення до вивчення типології, художньо-композиційних рис, таксономічних характеристик подільських паркових утворень із метою цілісного розуміння семантики подільського маєткового парку.

Література:

1. Берг Л. С. Достижения советской географии (1917–1947) [Текст] / Л. С. Берг // Избранные труды. Т. 1 : История науки. — М. : Изд-во АН СССР, 1956. — 395 с. : ил., карты, портр.
2. Вавер О. Ю. Мировоззренческие основания мировой и отечественной садово-парковой культуры [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / О. Ю. Вавер ; Ур. гос. ун-т им. А. М. Горького. — Нижневартовск, 2002. — 26 с. : ил. — Режим доступа : <http://dis.konflib.ru/avtoferat-filosofiya/2694-1-mirovozzrencheskie-osnovaniya-mirovoy-otechestvennoy-sadovo-parkovoy-kulturi.php> (дата звернення : 19.09.2017). — Назва з екрана.
3. Галенченко Г. «Шляхетская демократия» в Великом княжестве Литовском XVI–XVIII вв. [Текст] / Георгий Галенченко // Белоруссия и Россия : общества и государства : сб. конф. / ред.-сост. Д. Е. Фурман. — М. : Права человека, 1998. — Вып. 2. — С. 31–56.
4. Замятин Д. Н. Культура и пространство : моделирование географических образов [Текст] / Д. Н. Замятин. — М. : Знак, 2006. — 488 с. — ISBN 5-9551-0144-6.
5. Колбовский Е. Ю. Ландшафтоведение [Текст] : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведения / Е. Ю. Колбовский. — М. : Академия, 2007. — 480 с. — ISBN 5-7695-2308-5.
6. [Концепция культурного ландшафта. Государственный историко-архитектурный и этнографический музей-заповедник «КИЖИ»] [Электронный ресурс] / Музей-заповедник «Кижы». — Режим доступа : http://kizhi.karelia.ru/nature/7_science/2_2.php (дата звернення : 19.09.2017). — Назва з екрана.
7. Коренцвит В. Летний сад Петра Великого. Рассказ о прошлом и настоящем [Текст] / Виктор Коренцвит. — СПб. : Центрополиграф, 2015. — 770 с. : ил. — ISBN 978-5-227-05575-0.
8. Лихачев Д. Заметки о русском [Электронный ресурс] : сборник / Лихачев Дмитрий Сергеевич. — [Электронна версія книги підготовлена компанією ЛітРес (www.litres.ru)]. — М. : ООО «Издательская Группа “Азбука-Аттикус” ; КоЛибри, 2014. — Режим доступа : <https://www.litmir.me/br/?b=225707> (дата звернення : 19.09.2017). — Назва з екрана.
9. Меховский М. Трактат о двух Сарматиях [Текст] / Матвей Меховский ; введ., пер. и коммент. С. А. Аннинского ; отв. ред. акад. Б. Д. Греков. — М. ; Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1936. — 288 с.
10. Мороз В. Замки і фортеці Тернопілля [Текст] / Володимир Мороз. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. — 160 с. — ISBN 978-966-07-1931-6.
11. Олійник В. Заліщицький парк [Текст] / В. Олійник, І. П'ятківський // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / Редкол. : Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. — Т. 1 : А–Й. — С. 610–611. — ISBN 966-528-197-6.
12. Синельникова Д. Английский парк : философия единения с природой [Электронный ресурс] / Дина Синельникова // Блог клуба «Восприятие» / руководитель блога Денис Кузьмин. — 2016. — 21 октября. — Режим доступа : <http://vospriyatie.club/blog/angliyskiy-park/> (дата звернення : 19.09.2017). — Назва з екрана.
13. Соколов М. Н. Вечный Ренессанс. Лекции о морфологии культуры Возрождения [Электронный ресурс] / Соколов Михаил Николаевич. — Электрон. текстові дані. — М. : Прогресс-Традиция, 1999. — 424 с., 64 с. илл. — ISBN 5-89826-003-X. — Режим доступа : http://books.google.ru/books?id=0AxGHsvbX8oC&pg=PA101&lpg=PA101&dq=философия+ренессанса+отражение+в+культуре&source=bl&ots=qt9_tjg (дата звернення : 19.09.2017). — Назва з екрана.
14. Тазбир Я. Привилегированное сословие феодальной Польши [Текст] / Я. Тазбир // Вопросы истории. — 1977. — № 12. — С. 156.
15. Торчинов Е. А. Пути философии Востока и Запада : Познание запредельного [Текст] / Евгений Торчинов. — СПб. : Пальмира ; Книга по Требованию, 2017. — 463 с. — ISBN 978-5-521-00291-7.
16. Трентовски Б. Изображения национальной души, написанные соотечественником [Текст] / Бронислав Трентовски // Польская и русская : от Адама Мицкевича и Александра Пушкина до Чеслава Милоша и Александра Солженицына / ред., сост. А. Лазари. — Варшава : Польский институт международных дел, 2003. — С. 68–82. — ISBN 83-918046-4-X.
17. Тютюнник Ю. Г. О происхождении и первоначальном значении слова «ландшафт» [Текст] / Ю. Г. Тютюнник // Изв. РАН. Сер. геогр. — 2004. — № 4. — С. 116–122.
18. Черняк В. М. Унікальні перлини природи Тернопільщини [Текст] / В. М. Черняк, Г. Б. Синиця, І. О. П'ятківський. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2014. — 528 с. — ISBN 978-966-10-2324-5.
19. Waśik W. Historia filozofii Polskiej [Текст] : w 2 tomach / Wiktor Waśik. — Warszawa : Instytut wydawniczy Pax, 1966. — Т. 2. — 404 s.
20. World Heritage Committee : Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Santa Fe, United States of America, 7–14 December 1992 [Текст] : Report. — Santa Fe, 1992. — 110 p.
21. Czerwonogród [Текст] : [w 15 tomach] / redaktorzy Filip Sulimierski, Bronisław Chiebowski, Władysław Walewski // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa : Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880. — Т. 1 : Aa. — Derenczna. (пол.). — S. 845.
22. Chrzanowski T. Sarmatów drogi ku Europie (uwagi o początkowej fazie sarmatyzmu w sztuce polskiej) [Текст] / Tadeusz Chrzanowski // Teksty : teoria literatury, krytyka, interpretacja. — 1974. — № 4 (16). — С. 43.

References:

1. Berg, L. S. (1956). Dostizheniya sovetskoi geografii (1917–1947) [Achievements of Soviet Geography (1917–1947)]. In *Izbr. trudy — Selected Works*. (Vol. 1). Moscow : Izd-vo AN SSSR. (In Russian).
2. Vaver, O. Yu. (2002). Mirovozzrencheskiye osnovaniya mirovoi i otechestvennoi sadovo-parkovoi kultury [World Outlook Bases of the World and National Garden and Park Culture]. *Extended abstract of candidate's thesis. Nizhnevartovsk*. Retrieved from <http://dis.konflib.ru/avtoferat-filosofiya/2694-1-mirovozzrencheskie-osnovaniya-mirovoy-otechestvennoy-sadovo-parkovoy-kulturi.php>. (In Russian).
3. Galenchenko, G. (1998). “Shlyakhet'skaya demokratiya” v Velikom knyazhestve Litovskom XVI–XVIII vv. [“Gentry Democracy” in the Grand Duchy of Lithuania in the Sixteenth and Eighteenth Centuries]. In *Belorussiya i Rossiya : obshchestva i gosudarstva — Belarus and Russia : Society and State*. D. Ye. Furman, ed. & comp. (Issue 2, pp. 31–56). Moscow : Prava cheloveka. (In Russian).
4. Zamiatin, D. N. (2006). *Kultura i prostranstvo : modelirovaniye geograficheskikh obrazov* [Culture and Space : Modeling of Geographical Images]. Moscow : Znack. (In Russian).
5. Kolbovskii, E. Yu. (2007). *Landshaftovedeniye* [Landscape Science]. Moscow : Akademiya. (In Russian).
6. Kontseptsiya kulturnogo landshafta. Gosudarstvennyi istoriko-arkhitekturnyi i etnograficheskii muzei-zapovednik “KIZHI” [The Concept of Cultural Landscape. State Historical, Architectural and Ethnographic Museum-Reserve “KIZHI”]. (2000). *Museum-Reserve “Kizhi”*. Retrieved from http://kizhi.karelia.ru/nature/7_science/2_2.php. (In Russian).
7. Korentsvit, V. (2015). *Letnii sad Petra Velikogo. Rasskaz o proshlom i nastoyashchem* [The Summer Garden of Peter the Great. A Story about the Past and Present]. St.-Petersburg : Tsentrpoligraf. (In Russian).

8. Likhachev, D. (2014). Zаметki o russkom [Notes on the Russian]. Moscow : OOO Izdatelskaya Gruppy "Azbuka-Attikus"; KoLibri. *LitRes* (www.litres.ru). Retrieved from <https://www.litmir.me/br/?b=225707>. (In Russian).
9. Mekhovskiy, M. (1936). *Traktat o dvukh Sarmatiyakh* [Treatise on the two Sarmatia]. B. D. Grekov, ed. & S. A. Anninskiy, trans. Moscow : Leningrad : Izd-vo Akademii nauk SSSR. (In Russian, in Latin).
10. Moroz, V. (2011). *Zamky i fortetsi Ternopillia* [Castles and Fortresses of Ternopil Region]. Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky. (In Ukrainian).
11. Oliinyk, V. & Piatkivskiy, I. (2004). Zalishchytskyi park [Zalishchytsky Park]. In *Ternopil'skyi entsyklopedychnyy slovnyk — Ternopil Encyclopedic Dictionary*. H. Yavorskyi at al. eds. (Vols 1–4, vol. 1, pp. 610–611). Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi kombinat "Zbruch". (In Ukrainian).
12. Sinel'nikova, D. & Kuzmin, D. (2016, October 21). Angliiskii park : filosofiya yedineniya s prirodoi [English Park : Philosophy of Oneness with Nature]. *Blog of the club "Perception"*. Retrieved from <http://vospriyatie.club/blog/angliyskiy-park/>. (In Russian).
13. Sokolov, M. N. (1999). *Vechnyy Renessans. Lektsii o morfologii kultury Vozrozhdeniya* [The Eternal Renaissance. Lectures on the Morphology of the Renaissance Culture]. Moscow : Progress–Traditsiya. Retrieved from [//books.google.ru/books?id=0AxGHsvbX8oC&pg=PA101&lpg=PA101&dq=философия+ренессанса+отражение+в+культуре&source=bl&ots=qt9_rjg](https://books.google.ru/books?id=0AxGHsvbX8oC&pg=PA101&lpg=PA101&dq=философия+ренессанса+отражение+в+культуре&source=bl&ots=qt9_rjg). (In Russian).
14. Tazbir, Ya. (1977). Privilegirovannoye sosloviye feodalnoy Polshi [Privileged Estate of Feudal Poland]. *Voprosy istorii — Questions of History*, 12, 156. (In Russian).
15. Torchinov, Ye. A. (2017). *Puti filosofii Vostoka i Zapada. Poznaniye zapredelnogo* [Ways of the Philosophy of the East and West: Cognition of the Beyond]. St. Petersburg : Palmira ; Kniga po Trebovaniyu. (In Russian).
16. Trentovski, B. (2003). Izobrazheniya natsionalnoy dushi, napisannyye sootchestvennikom [Images of the National Soul Written by a Compatriot]. In *Pol'skaya i russkaya : ot Adama Mitskevicha i Aleksandra Pushkina do Cheslava Milosha i Aleksandra Solzhenitsyna — Polish and Russian : from Adam Mickiewicz and Alexander Pushkin to Cheslav Milosz and Alexander Solzhenitsyn*. A. Lazari, ed., (pp. 68–82). Warsaw : Polskii institut mezhdunarodnykh del. (In Russian).
17. Tyutyunnik, Yu. G. (2004). O proiskhozhdenii i pervonachalnom znachenii slova "landshaft" [On the Origin and Initial Meaning of the Word "Landscape"]. *Izv. RAN. Ser.geogr. — News of the Russian Academy of Sciences. Geographic series*, 4, 116–122. (In Russian).
18. Cherniak, V. M., Synytsia, H. B. & Piatkivskiy, I. O. (2014). *Unikalni perlyny pryrody Ternopilshchyny* [Unique Pearls of Nature of Ternopil Region]. Ternopil : Navchalna knyha — Bohdan. (In Ukrainian).
19. Wasik, W. (1966). *Historia filozofii Polskiej*. (Vol. 2). Warsaw : Instytut wydawniczy Pax. (In Polish).
20. *World Heritage Committee : Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Santa Fe, United States of America, 7–14 December 1992*. Report. (1992). Santa Fe. (In English).
21. Sulimierski, F., Chiebowski, B. & Walewski, W. (1880). Czerwonogród. In *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. (Vols 1–15, vol. 1, pp. 845). Warsaw : Filip Sulimierski i Władysław Walewski. (In Polish).
22. Chrzanowski, T. (1974). Sarmatów drogi ku Europie (uwagi o początkowej fazie sarmatyzmu w sztuce polskiej). *Teksty*, 4 (16), 43. (In Polish).